

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС КАРДИНАЛЬНОЇ ЗМІНИ ВЕКТОРА СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто соціально-психологічний стан населення під час кардинальної зміни вектора становлення соціального порядку в українському суспільстві. Наведено порівняльний аналіз рівня аномійної деморалізованості, тривожності, життєвої задоволеності, соціального цинізму, протестного потенціалу та національної дистанції по регіонах. Зроблено висновок про те, що більшість населення сучасної України перебуває в стані аномійної деморалізованості.

В статье рассмотрено социально-психологическое состояние населения во время кардинальных изменений вектора становления социального порядка в украинском обществе. Приведен сравнительный анализ уровня аномической деморализованности, тревожности, жизненной удовлетворенности, социального цинизма, протестного потенциала и национальной дистанции по регионам. Сделан вывод о том, что большая часть населения Украины находится в состоянии аномической деморализованности.

The paper deals with socio-psychological state of population in the period of cardinal changes in the vector of formation of social order in Ukrainian society. A comparative analysis of the level of anomic demoralization, anxiety, life satisfaction, social cynicism, protest potential and national distance by regions is presented here. It is concluded that the majority of Ukraine's population is in the state of anomic demoralization.

Ключові слова: соціально-психологічний стан населення, соціальний порядок, аномія.

Ключевые слова: социально-психологическое состояние населения, социальный порядок, аномия.

Keywords: socio-psychological state of the population, social order, anomie.

Українське суспільство, що вже більш як двадцять років в стані докорінної трансформації, наразі перебуває у “точці зламу” вектора цього процесу. Спроба кардинальної зміни соціального устрою, який вже не відповідав викликам сучасності, боротьба народу за демократичні європейські цінності, на жаль, не була підтримана населенням та політичними елітами всієї країни та призвела до анексії Криму, зростання сепаратистських явищ й розв’язування бойових дій у східних регіонах держави, суттєвого падіння економіки та загострення соціальних проблем. Поки що зусилля влади в напрямі становлення суспільного ладу не завжди сприймаються населенням та, внаслідок цього, не мають значних успіхів. Про це свідчить той факт, що 75 % респондентів відповіли, що їм бракує “порядку в суспільстві”.

Таким чином, сучасний етап розвитку українського суспільства з новою гостротою вимагає відповіді на питання, що стоїть перед соціологічною наукою з моменту її виникнення: що ж таке “соціальний порядок”? Крім гострих теоретичних дискусій прихильників різних соціологічних парадигм з приводу визначення цієї категорії, незмінно пильною залишається увага до емпіричних показників, систем показників, індексів, які можуть відобразити ступінь соціальної стійкості системи того чи іншого регіону і країни в цілому. За визначенням В.Тарасенка, соціальний порядок – це “стан відносної стабільності, врівноваженості, збалансованості соціальних відносин, діяльності, норм у суспільстві, що задає індивідам, групам, інститутам відповідні моделі (зразки, стандарти) поведінки поза сферою державних (офіційних), правових і виробничих (ділових) зв’язків і відносин” [1, с. 499]. З цього визначення випливає, що соціальний порядок є характеристикою стабільних суспільств: він виникає за умови домінування в суспільстві стабілізуючих процесів і механізмів, є відображенням організованості, стабільності соціальних інститутів, норм і цінностей.

Створення та утвердження нового соціального порядку іманентно пов'язано з явищами масової дезадаптації, з утрудненістю самоідентифікаційних процесів і невизначеністю соціального статусу, цінностей та мотивацій – з соціальною аномією. В її основі лежить невизначене, проміжне, перехідне соціальне становище, в якому опинилися суспільство та його елементи в результаті руйнування однієї і спроб формування іншої соціальної системи. Аномія як певний стан соціальної організації характерна для будь-якого перехідного суспільства, але лише у виняткових історичних обставинах “вона досягає глобальних суспільних масштабів, коли суспільство свідомо відмовляється від основних ідеологічних принципів своєї організації, не маючи, по суті, нової, цілісної, відпрацьованої часом ціннісно-нормативної системи” [2, с. 7].

У соціологічній інтерпретації соціальна аномія – неодмінна складова, супутник і наслідок глибоких соціальних змін. Проблема полягає в тому, що в пострадянському українському суспільстві аномія постала комплексним, масовим і затяжним соціальним явищем. Так, основними характеристиками цього періоду є злам звичних, стійких соціальних зв'язків і відносин, як наслідок – масова фрустрація, деформація колишньої системи суспільних цінностей, загальна криза нормативно-правової свідомості.

Моніторинг насамперед і був створений для щорічної емпіричної оцінки тенденцій розвитку українського суспільства товариства на основі аналізу динаміки соціально-психологічного стану достатку населення як основи формування ціннісно-нормативної системи.

Н.Паніна, яка розробила методiku та методологію українського моніторингу, запропонувала таку систему показників:

– *аномійна деморалізованість*, яка безпосередньо пов'язана зі стабільністю ціннісно-нормативної системи суспільства;

– *національно-ізоляціоністські установки*, що дають змогу судити про спрямованість ціннісних орієнтацій на відкритість/закритість суспільства;

– *соціальний цинізм*, що характеризує ставлення людини до прийнятих у суспільстві соціально-етичних норм поведінки;

– *життєва задоволеність* (інтегральна оцінка людьми свого життя у минулому, теперішньому і майбутньому);

– *тривожність*, що дає змогу судити про психофізіологічну основу морально-психологічного стану.

Розглянемо основні показники соціально-психологічного стану населення України у 2014 р. (табл.).

Таблиця

Соціально-психологічний стан населення регіонів України у 2014 р.

<i>Показники</i>	<i>Захід (1)</i>	<i>Центр (2)</i>	<i>Південь (3)</i>	<i>Схід (4)</i>	<i>Донбас (5)</i>	<i>Україна</i>
Індекс аномійної деморалізованості (шкала: 0–18 балів)	11.25	12.47**	13.96**	13.13**	13.63**	12.71
Індекс тривожності (шкала 20–80 балів)	48.65**	49.57**	49.33**	48.11**	53.45	49.7
Життєва задоволеність (шкала 1–5 балів)	3.27	2.84**	2.81**	2.86**	2.76**	2.91
Індекс дестабілізаційності протестного потенціалу (ІДПП)	7.87	5.3**	4.05**	3.61**	2.11**	4.84
Інтегральний індекс національної дистанції (шкала 1–7 балів)	5.23	5.05**	4.70**	5.02**	4.50**	4.96
Індекс цинізму (шкала 0–14 бала)	9.00	9.67**	10.18**	9.44	9.75**	9.56

*Різниця балів значуща на рівні 5%; ** – на рівні 1%.

1 – Захід (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області);

2 – Центр (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області, Київ);

3 – Південь (Миколаївська, Херсонська, Одеська області);

4 – Схід (Запорізька, Дніпропетровська, Харківська області);

5 – Донбас (Донецька, Луганська області).

Дані, наведені у таблиці, свідчать про те, що рівень аномійної деморалізованості населення всіх регіонів України є високим. Аномійна деморалізованість населення є реакцією на стан аномії, що притаманний суспільствам у періоди нестабільності. Значення індексу аномійної деморалізованості від 9 до 12 балів означає її підвищений рівень. Значення вище 12 балів – високий. Даний індекс значно зростає залежно від близькості від зони військового конфлікту. Так, на Заході він підвищений, а найбільш деморалізованим є населення Півдня України, регіонів, що є кордоном з анексованим Кримом.

Залежно від географічного положення і близькості до зони конфлікту змінюється й індекс тривожності, який дає змогу вимірювати функціональний психологічний стан людини. Нормальним вважається індекс тривожності від 31 до 46 балів, підвищеним – 47–50 балів, високу тривожність відображає індекс від 51 до 60 балів. Аналіз свідчить, що населення всіх регіонів демонструє підвищений рівень тривожності, практично на межі високого. Значно вищим щодо всіх регіонів є рівень тривожності в Донецькій та Луганській областях. Це свідчить про нормальні реакції населення даних областей на сучасні події, на трагедію громадянської війни.

Розглянемо рівень життєвої задоволеності населення регіонів України, який є показником, що має тісний зв'язок з особистісними якостями, а його зміни відбуваються під впливом зовнішніх факторів. Коефіцієнт кореляції між показниками рівня тривожності та життєвої задоволеності дорівнює 0,51 [3, с. 76], тобто взаємозв'язок дуже тісний. Показник життєвої задоволеності жителів Заходу є навіть вищим за середнє значення. Це зумовлено тим, що в них з'явилися реальні перспективи на задоволення прагнення увійти до європейської спільноти, на поширення європейських прав і свобод в Україні. Але це єдиний регіон України, де люди не відчувають безнадійності та соціального зубожіння: чим ближче до Донецької та Луганської областей, тим рівень задоволеності життям нижчий.

Основним показником рівня соціальної напруженості виступає Індекс дестабілізаційності протестного потенціалу (ІДПП). “Критичне” його значення дорівнює 4.4 бала, воно “сигналізує” про готовність населення до масових акцій протесту. “До основних причин, що підвищують ймовірність масової участі населення в різних акціях соціального протесту, належать такі характеристики соціальної ситуації та політичної культури населення: 1) високий рівень незадоволення населення умовами життя (в першу чергу – матеріально-економічними); 2) підвищення рівня недовіри до структур влади та політичних лідерів; 3) низький рівень політичної залученості – участі населення в легітимних формах суспільно-політичного життя (членство в партіях, політичних рухах, асоціаціях, участь у виборах, доступні контакти з представниками влади тощо); 4) низький рівень політичної ефективності – відчуття людиною можливості впливати легітимним шляхом на соціальні процеси та політичні рішення, що зачіпають його безпосередні інтереси” [4, с. 33]. Ці причини були виявлені у 1999 р. та й досі залишаються актуальними. Аналіз свідчить, що протестний потенціал надзвичайно високий у Західному регіоні. Однак, у міру наближення до зони конфлікту, він суттєво знижується до практично нормальних значень: реальна загроза життю населення відсторонює протестні настрої на другий план.

Високими є показники Інтегрального індексу національної дистанції на теренах всієї держави. Вони відображають ступінь поглиблення національного питання в Україні. На Півдні та Донбасі згідно зі шкалою національної дистанції, що була адаптована до українських умов Н.Паніною [5], панує національна обособленість, відсутність толерантності до представників деяких окремих національностей (значення 4.7 та 4.5 бала відповідно). Ситуацію з національною дистанцією у Центрі та на Сході можна охарактеризувати як помірну національну ізолюваність (5.05 та 5.02 бала відповідно). Схильність до ксено-

фобії (латентної її форми) зростає в міру наближення до Західних регіонів (5.23 бала). Ця латентна форма ксенофобії, за тлумаченням Н.Паніної, може бути охарактеризована таким визначенням: “взагалі-то я не хочу з ними (представниками інших національностей. – Т.З.) спілкуватися, але так і бути, хай приїзять погостювати, якщо схочуть” [5, с. 29]. Зростання ксенофобних установок не сприяє становленню демократичного громадянського суспільства, гальмує розвиток і консолідацію системи соціальних відносин, а значить утруднює становлення соціального порядку в державі.

Рівень соціального цинізму, який є ненормативною реакцією на аномію, вимірюється індексом цинізму [6]. Він засвідчує ступінь зневажливого ставлення населення до загальноприйнятих у суспільстві цінностей. Одночасно він опосередковано визначає ступінь антиавторитарних установок. В українському суспільстві найнижчий рівень цинізму демонструє населення Заходу (9.0 балів), а найвищий — Півдня (10.18 бала). Це зрозуміло: регіон перебуває поміж зоною бойових дій та анексованим Кримом. Населення розгублене, не довіряє нікому, невпевнене у найближчому майбутньому та має надію тільки на власні сили. Власне, основним наслідком поширення соціального цинізму і є руйнування засад соціальної довіри, яка є основою побудови громадянського суспільства. Високий рівень поширеності цинізму в Україні може слугувати серйозною перешкодою на шляху формування демократичної системи цінностей як ціннісно-нормативної основи формування нового соціального порядку європейського зразка.

Аналіз свідчить, що більшість населення сучасної України перебуває в стані аномійної деморалізованості. Подолання аномії в українському суспільстві сприятиме становленню демократичного соціального порядку. Можна розглядати цей процес основним вектором трансформації та модернізації України.

Література

1. *Соціологія: короткий енциклопедичний словник* / уклад. В.І.Волович, В.І.Тарасенко, В.М.Захарченко та ін.; за заг ред. В.І.Воловича. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
2. *Панина Н.* Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии / Н. Панина // *Социология: теория, методы, маркетинг.* – 2001. – № 1. – С. 5–26.
3. *Головаха Е.* Социальное безумие: история, теория и современная практика / Е.Головаха, Н.Панина. – К. : Абрис, 1994. – 168 с.
4. *Головаха Е.И.* Потенциал социального протеста в Украине / Е.И.Головаха, Н.В.Панина // *Социологические исследования.* – 1999. – № 10. – С. 31–40.
5. *Панина Н.* Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине / Н.Панина // *Социология: теория, методы, маркетинг.* – 2005. – № 4. – С. 26–45.
6. *Головаха Є.* Феномен “аморальної більшості” в українському суспільстві: пострадянська трансформація масових уявлень про норми соціальної поведінки / Є.Головаха // *Україна–2002. Моніторинг соціальних змін* / за ред. В.Ворони, М.Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 460–468.